

Deszkákra álmodott filmek
Szemezgetés a Csokonai Nemzeti Színház Debrecen
2024–25-ben bemutatott, ismertebb vagy kevésbé ismert előképpel is
rendelkező előadásáiból

Váró Kata Anna

film- és színházkritikus, egyetemi adjunktus
Debrecen, DE-BTK Művészeti Központ

Absztrakt: Egy színpadi mű vagy mozgókép esetében az ismert drámairodalmi vagy irodalmi alap kifejezett előnyt jelenthet, egy színházi előadás esetében azonban a filmes előkép már korántsem olyan egyértelmű nézőcsalogató. A 2024-2025-ben a Csokonai Nemzeti Színház Debrecen programkínálatában feltűnően megszorodott azon előadások száma, melyek elsősorban külföldön, de nem egy esetben hazánkban is ismertek a nagyvászonról, de akad olyan is, melynek ugyan nem készült még filmváltozata, dramaturgiájával mégis egy közkedvelt, ma is méltán népszerű filmes irányzatot vetített elő már születésekor. A továbbiakban ezen előadásokból szemezgetek, a teljesség igénye nélkül.

A mozgóképek esetében az ismert irodalmi alap legalább olyan vonzó lehet, mint a szintén közönségcsalogató: „igaz történeten alapul” felirat. Az, hogy az adott alkotás beváltja-e az olvasók reményeit, minden esetben bizonytalan, az irodalmi művek marketingereje mégis megkérdőjelezhetetlen. A színházi előadások esetében már korántsem olyan egyértelműen előny az erős filmes előkép, többeket éppen egy-egy remekbeszabott mozgóképes alkotás tart vissza az előadástól, mondván, miként is tudná a világszerte ismert, nem egyszer Oscar-díjas színészekkel megjelenített, hatásos zenével kísért, feszes ritmusra pergő képsorok által nyújtott élményt felülmúlni egy színház vagy stúdiószínpad terében egy repertoárszínház társulatából válogatott szereplőgárda. Fokozottan igaz ez a musicalek esetében, ahol a nagy tömegeket mozgató, látványosra koreografált, több szögből, néhol szokatlan kameraállásból felvett jelenetekkel és a keverőpulton tökéletesített énekhangokkal kell állni az összehasonlítást. A Csokonai Nemzeti Színház Debrecen művészeti vezetését mintha nem tántorította volna el mindez, az elmúlt időszakban kifejezetten bátran nyúltak a nagyvászon korábban már sokakat meghódító alapanyagokhoz. Érdemes alaposabban körbejárni ezen előadásokat, anélkül, hogy olyan terméketlen és értelmetlen összehasonlítgatásokba bocsátkoznánk, hogy képes-e megugrani egy öt Oscar-díjjal jutalmazott musical szintjét a zömében helyi kisiskolásokból álló kórus és szereplőgár-

da, vagy tudja-e feledtetni egy ikonikus színészpáros iskolateremtő alakítását az itteni szereplők között működő kémia. Néhány évvel ezelőtt a filmvászonról is ismert Steven Berkoff brit színész volt a Gyulai várszínház vendége, akinek Shakespeare-alakításaiban nem kisebb színészóriásokkal kellett megküzdenie, mint Laurence Olivier, John Gielgud vagy Alec Guinness. Berkoff akkor azt mondta, pályáját nagyban meghatározták a legendás elődök, de eljött a pillanat, amikor egy „move over, Larry” felkiáltással el kellett hessegetnie elődei, leginkább Laurence Olivier szellemét, hogy Hamletként színpadra lépve helyet követeljen magának a világot jelentő deszkákon. Érdemes tehát megnézni, de nem a nagy elődökhöz mérve, hanem egy nyitottabb befogadói pozícióból, az irodalmi és mozgóképes alappal egyaránt vizsgálva a 2024/25-ös évad kínálatát.

Szeptember első bemutatója Charles Dickens *Twist Oliver: A szegényházi fiú útja* (*Oliver Twist; The Paris Boy's Progress*, 1838) című regényének Lionel Bart által írt, *Oliver!* című világhírű musicalváltozata volt. A regény címe utalás Charles Bunyan *A zárándok útja* című 1678-ban megjelent vallásos művére, Oliver története azonban már megjelenésekor is elsősorban társadalmi mozgósító ereje miatt volt érdekes, mintsem vallási szempontból. Az árvaházban nevelkedő kisfiú sanyarú sorsa a Szigetországban, sőt Európa-szerte nagy visszhangot váltott ki, ráirányítva a figyelmet a szegényházakban növekvő árvák nélkülözésekkel teli életére. A súlyos társadalmi problémákkal foglalkozó, terjedelmes regény első, akkor még némafilmváltozatát 1909-ben mutatták be, 1919-ben pedig Magyarországon is vászonra került, a legismertebb azonban mindmáig David Lean 1948-ban bemutatott rendezése¹, a kor egyik legnagyobb Shakespeare-színészével, Alec Guinness-szel a főszerepben. Az 1960-ban a Wimbledon Theatre-ben bemutatott, majd a West Endet és a Broadwayt is meghódító musical címe röviden csak *Oliver!* lett. Az *Oliver!* az amerikai- és nemzetközi musicalek legújabb irányvonalát² követte és előkészítette a terepet nemcsak a hatvanas években az egész világot meghódító brit popbandák és -zenészek³ filmjei előtt, de a huszadik század második felének legmeghatározóbb

¹ A legutóbbi említésre méltó filmváltozatot Roman Polański jegyzi *Twist Oliver* (2005) címen, de Magyarországon népszerű volt a 20. század második felében diafilm változatban is.

² Az új irányvonal az 1957-ben Leonard Bernstein zenéjére írt *West Side Story* volt, mely szakított a hangosfilmváltástól az ötvenes évek végéig uralkodó tendenciával, miszerint a musicalek a romantikus vígjátékok narratívájára épültek, kötelező happy enddel.

³ A Beatles, a Rolling Stones, a Who és David Bowie a könnyűzenei színteret éppúgy meghódították, mint a mozivásznat olyan filmekkel, mint az *Egy nehéz nap éjszakája* (*A Hard Day's Night*, Richard Lester, 1964), *Help!* (Richard Lester, 1965), *Let It Be* (Michael Lindsay-Hogg, 1970), *A sárga tengeralattjáró* (*Yellow Submarine*, George Dunning, 1968) vagy a *Tommy* (Ken Russell, 1975), és még sorolhatnánk.

musicalszerzőjének, Andrew Lloyd Webbernek⁴ a munkássága számára is. Webber a modern brit musical atyjának nevezte Bartot és szerzeményét, melyet 1968-ban vitt vászonra Carol Reed⁵. Az öt Oscar-díjjal kitüntetett *Oliver!*-t már több hazai színház is a műsorára tűzte, látható volt például Győrben, a Madách Színházban vagy a Pesti Magyar Színházban, itthon mégsem tartozik a széles körben ismert zenés darabok közé, és ennek talán a legfőbb oka a komor cselekményvilágban rejlik, illetve abban, hogy nincs legalább egy olyan slágertapadás az esetében, ami például az *Ének az esőben*, a már említett Webber-musicalesk esetében, napjaink népszerű Disney-musicaljeiről nem is beszélve vagy a megjelenésétől kezdve töretlen népszerűségnek örvendő *Pál utcai fiúk*-ban.⁶ Az *Oliver!* dramaturgiai szempontból sem adja könnyen magát, Dickens folytatásokban írta meg a szegényházi árva történetét; az egyes epizódok közötti átmenetre, a népes szereplőgárda és a gyerek-, illetve felnőtt kórus mozgatására ugyan számos színpadi eszköz van, az mégsem mindig zökkenőmentes. Arról nem is beszélve, hogy Dickens írásai esetében – és ez fokozottan igaz a *Twist Olivérre* – a mellékszereplők sokkalta színesebbek és izgalmasabbak, több humor vagy borzongás kötődik hozzájuk, mint a főszereplőkhöz. Így van ez a debreceni előadásban is, ahol a regényhez hasonlóan gyakorlatilag az összes mellékszereplő érdekesebb, mint az, hogy mi lesz Oliver sorsa (felváltva játsszák: Bakos Farkas, Toók Sebestyén és Kovács Olivér). Az árvaház vezetőjének és hitvesének (Papp István és Tokai Andrea) kettőse, a csetlő-botló, részeges Mr. Sowerberry (Csata Zsolt), vagy lánya, a könnyűvérű Charlotte (Szép Evelin) és szeretője, Noah Claypole (Bolla Bence József) elsősorban a humorról gondoskodnak. Kevésbé szórakoztató, ám legalább annyira emlékezetes a gyerekeket maga köré gyűjtő és kihasználó orgazda, Fagin (Böjte Sándor) jelenléte, vagy az Assassin's Creed árnyékfigurájához hasonlatos, a díszleteken macskaügyességgel közlekedő Bill Sykes (Kránicz Richárd) alakja. Krániczot a heavy metálon edzett hangja már Áts Feri szerepében is emlékeztetése tette, az *Oliver!* esetében sincs ez másként. A regény közkedvelt figurája, a svindlikirály, azaz eredeti nevén: „the Artful Dodger” bőrében Komlódý Márk hozza a szerethető szélhámos figuráját. A mellékszereplők színességében hű marad a regény szelleméhez Tóth Tünde

⁴ Webber jegyzi többek közt a *József és a színes, szélesvásznú álomkabát*, a *Jézus Krisztus Szupersztár*, a *Macskák*, az *Operaház fantomja*, a *Starlight Express* vagy az *Evita* című műveket, hogy csak a legismertebbeket említem. 1970-ben, egy évtizeddel Bart *Oliver!*-je után megjelent *Jézus Krisztus Szupersztár* című rockoperája alapjaiban formálta át a zenés műfajt.

⁵ Oliver szerepében Mark Lester csalt könnyeket a nézők szemébe, Ron Moody játszotta Fagint, Oliver Reed pedig Bill Sikest.

⁶ A Víg Színház és a Csokonai Nemzeti Színház Debrecen közös vállalkozása a teátrum történetének egyik legnagyobb sikere. A századik előadáson túl is szinte lehetetlen rá jegyet szerezni.

rendezése, bár egy színpadi feldolgozásnak aligha válik előnyére, ha éppen a központi figura ennyire halovány.

A *Twist Olivér* mint társadalmi regény úttörő volt a szegénység, illetve a szegények és gazdagok közötti társadalmi különbségek szemléletes leírásában. A musicalben ez például olyan jelenetekben mutatkozik meg, mint Fagin gyerekbandájának éneke, mely arról árulkodik, a kiskorú tolvajcsapat tagjai, bár keményen „dolgoznak”, mégis gyakorta üres hassal térnek nyugovóra. Környékükön senki sem lehet biztonságban tőlük; nem véletlen, hogy Oliver is itt kerül rendőri kézre, amikor jó tanítványként egy tehetős idős úr (Csikos Sándor) pénztárcája után nyúl. A második felvonás elején, bár a helyszínváltás szempontjából lényeges az a jelenet, melyben árusok epret, virágot és friss tejet kínálnak, hiszen jó ellenpontja az előző felvonás befejezésének, és megmutatja, mennyire merőben más környezetbe csöppen Oliver az idős úrnak és feleségének (Oláh Zsuzsa) köszönhetően, mégis túl hosszúnak és érdektelennek tűnik a többi, jóval több humort vagy drámaiságot hordozó jelenethez képest. Az *Oliver!* hazájában kíválsón alkalmas, hogy kiválsa a kötelező irodalmat, itthon aligha töri majd meg a szintén iskolai kötelező olvasmánynak számító, ám sikerével azon messze túlmutató *A Pál utcai fiúk* évek óta tartó diadalmenetét.

A könnyű műfaj ugyan lépéselőnyökkel indít, ha a közönség meghódításáról van szó, mégis számtalan buktatót rejt, főként a vígjátékoknál, ahol talán a legnehezebb kiszámítani a poénok hatását, különösen az eltérő korosztályú, esetleg más-más kulturális háttérrel rendelkező közönség esetében. A némafilmkorszak legsikeresebb burleszkjeit a Keystone Stúdió⁷ jegyezte Mack Sennett vezetésével, aki maga nagyon türelmetlen ember hírében állt, hamar ráunt dolgokra, így jó érzékkel, ösztönösen tudta, meddig lehet egy-egy geget húzni. Valami ilyesfajta unalom és a türelmetlenség keveréke lehetett úrrá Michael Frayn angol író és drámaíró, a *Függöny fel!* című világszerte népszerű színházi bohózat szerzőjén is, akinek a legenda szerint egyik barátja bemutatóján támadt az a gondolata, hogy mennyivel érdekesebb lehet mindaz, ami a kulisszák mögött zajlik. Így született meg az itthon több különböző cím⁸ alatt is bemutatott *Noises off!*⁹1982-ben. Az Angliában és Amerikában is nagy sikerrel játszott darabot 1985-ben az *Utolsó mozielőadás* rendezője, Peter Bogdanovich vitte vászonra olyan illusztris szereplőgárdával, mint Michael Caine, Denholm Elliott, a tragi-

⁷ A Keystone-nál nevelkedett többek közt Roscoe „Fatty” Arbuckle vagy Harold Lloyd, és itt írta első gagjeit a később háromszoros Oscar-díjas hollywoodi rendezővé érő Frank Capra is.

⁸*Függöny fel!*, *Ugyanaz hátulról*, *Még egyszer hátulról*, *Vesztett fejsze*. A magyar fordítás Hamvai Kornél munkája.

⁹ A legismertebb talán a budapesti Centrál Színház előadása, ahol túl vannak már a 300. előadáson is.

kus sorsú Superman, Christopher Reeve vagy a hazánkban a *Született feleségek* című sorozatból ismert Nicollette Sheridan. Frayn azóta többször is újraírta a darabot, a legutóbbi jelentősebb változtatásokat 2000-ben eszközölte, mert az azt megelőző majdnem két évtizedben néhány eleme elavulttá vált. Debrecenben a Horváth Illés rendezésében látható bohózatnak már a plakátja is azt sugallja, ez a rendezés újabb értelmezéseket megnyitva rugaszkodik el némileg a korábbi filmes és színpadi változatoktól. Az előadást hirdető plakáton színészek láthatók színpadi kosztümökben, mintha a Théodore Géricault híres festményéből ismert Medúza tutaján¹⁰ küzdenének az árral. A tutaj története kegyetlen, látszólag nagyon távol áll a bohózat világától, mégis ez a maréknyi színészcsapat, élükön a rendezővel és a két háttér munkással, hasonlóképpen sebesülten, egymást marva küzdenek a fennmaradásért és az előadás felszínen tartásáért. A rendező, Lloyd (Kiss Gergely Máté) szájából többször elhangzik az: „és siklik a hajó” kifejezés, de próbájuk menete, illetve később az előadás valóban inkább egy viharos tengeren hanykódó tutajra emlékeztet, mintsem egy a hullámokon könnyedén sikló hajóra. A rendező, a színészek és segítők, az ügyelő Poppy (Edelényi Vivien) és Tim (Nagy Norbert, aki egyben az előadás koreográfusa is) próbálják a társulatot és a díszletet éppúgy egyben tartani, mint a társulat tagjai között kialakuló feszültségek miatt egyre inkább széteső előadást. A két felvonásban játszott, valójában három jól elkülönülő részre tagolt előadás első harmadában a készülő színházi előadás főpróbájába pillanthatunk be, sok az ismétlés, a technikai utasítás, hogy mi nézők pontosan tudjuk, mi zajlik a színen akkor is, amikor a következő felvonásban a kulisszák mögötti eseményeknek lehetünk tanúi, és akkor is tisztában legyünk azzal, hogy milyennek kellene lennie az előadásnak, amikor az utolsó részben újfent a nézőtér oldaláról lehetünk tanúi annak, amint végképp eluralkodik a káosz és menthetetlenül elsüllyedni látszik az a bizonyos hajó. A színházi klisékből építkező darab sikerének talán pont az a titka, hogy a néző valahogy épp így képzelel el a színházi kulisszák intrikákkal, rivalizálással és bakikkal teli világát. A színház a színházban valójában bohózat a bohózatban, melyben a színészeket alakító színészek a *Nothing on*, magyar fordításban *Ádámkosztümben* című darab karaktereit készülnek magukra öltetni. Ez a szerkezet kiválóan alkalmas arra, hogy a vígjáték többféle formáját ötvözze, a második felvonás elején például a slapstick¹¹ komédia elemei dominálnak, és nem utolsó sorban nagy mozgásteret biztosít a darabban színészeket alakító színészeknek,

¹⁰A Medúza tutaján volt, aki az éhségbe és kiszáradásba halt bele, de felütötte fejét a kannibalizmus is, csak 15 férfi maradt meg a kétheti út végére.

¹¹A slapstick eredete a 16. századi olasz *comedia dell'arte*-ig nyúlik vissza. A fizikai humorra, látványos esésekre vagy éppen bunyókra építő gegparádék a korai némafilmek közkedvelt műfajának, a burleszknek az alapját képezték. A slapstick komédia a hangosfilmekben egy időre háttérbe szorult, de mindmáig gyakori eleme a vígjátékoknak és bohózatoknak mind a vásznon, mind a színpadon.

hogy rögtön két figura bőrében is megcsillogtassák képességeiket. Bármennyire is hálásnak tűnik, nem egyszerű feladat egy bohózat a bohózatban művet megszólaltatni úgy, hogy a színészeknek többnyire középszerű vagy fénykorukon túl lévő színészek kulisszán inneni énjét és az általuk próbált darab figuráit kell egymással párhuzamosan megmutatniuk, az előadás szereplői azonban csak úgy lubickolnak a szerepeikben. Az egykor szebb napokat élt díva, Dotty (Varga Klári) Mrs. Clackettként egyszerre küzd a szavakkal, a szardíniás tányérokkal és a nála jóval fiatalabb kollégája, Garry (Pálóczi Bence) féltékenységeivel. A Belindát alakító Wessely Zsófia a társaság összetartó ereje és megbízható hírhangja, az előadás túlnyomó részében alsóneműben rohangáló Brooke (Berkó Boglárka) rendre kipattanó kontaktlencséje éppoly humorforrás, mint az egykor jobb napokat élt színészlegenda, Selsdon (Garay Nagy Tamás) kulisszák mögötti italozása vagy az örökké a kellékekkel bajlódó, értetlenkedő Freddy (Mercs János), akinek az erőszak leghalványabb megnyilvánulásától rögtön elered az orra vére. A színészek kettős szerepeikben egyszerre gyúrják a nézők rekeszizmait, és feszítik pattanásig Lloyd egyébként is jócskán megtépázott idegeit. A bohózat erőnlétele is sokat ró a színészekre, elsősorban Pálóczi Bencére, aki már nem először mutatja meg, fizikailag is mennyire felkészült színész. Bár a mindenben eluralkodó káoszt megmentő operett végkifejlete kétségkívül ötletes, a harmadik felvonás már fárasztóbban hat és ha nem lennének ennyire eleműkben a debreceni színészek, le is fulladna. Nem véletlen, hogy volt már Magyarországon is olyan változat, amiben ezt az utolsó részt egyszerűen kihagyták. A debreceni előadásban viszont a színészek egyéni és összeteljesítménye az elejétől a végéig töretlen és önfeledt szórakoztatást biztosít. Éppúgy mentik meg az előadás utolsó harmadát a kifulladásától, mint ahogy az általuk játszott figurák az *Ádámkosztümbent* a mentőövként bedobott operettrészlettel.

Az *Oliver!* és a *Függöny fel!* említett filmváltozatai talán kevésbé közismertek a hazai közönség számára, Kiss Csaba *Veszedelemes viszonyok*-rendezése kapcsán viszont aligha van olyan, akinek ne Stephen Frears azonos című filmje ugrana be először Glenn Close és John Malkovich ikonikus kettősével, melyet éppoly nehéz elhessegetni a nézők fejéből, mint a bevezetőben említett Steven Berkoffnak a legendás színészelődök árnyait. Pierre Choderlos de Laclos levélregénye, a *Veszedelemes viszonyok*, 1782-ben, a hét évvel későbbi forradalom előszelében látott napvilágot, a magyar olvasóközönség pedig először Örkény István fordításában ismerhette meg. A 18. század végi arisztokrácia dekadenciáját és romlottságát középpontba állító, az érintett osztály által kiátkozott, de mindmáig töretlenül népszerű történetet először Roger Vadim vitte vászonra 1959-ben¹² modern köntösben, mégis Frears már említett feldolgozása tette oly

¹² 1985-ben Christopher Hampton brit drámaíró írta színpadra, utóbbit vette alapul 1988-ban Stephen Frears *Veszedelemes viszonyok* (*Dangerous Liaisons*) című filmje, Milos

népszerűvé, melyben nem kis része volt a két színészóriásnak, akik évtizedekre meghatározták mindazt, amit Merteuil márkinéről és Valmont vikomtról gondolunk, vagy a szerepeiket a későbbiekben magukra öltő színészekről várunk. Nehéz egy ennyire erős, jóformán minden más filmes változatot is maga alá gyűrő előkép után bármiféle feldolgozásba belefogni, Kiss Csabát azonban mintha nagyon is vonzaná ez a kihívás, hiszen nemcsak a magyar színpadi szöveget jegyzi íróként,¹³ de több színházban színre is vitte már a darabot a 2024-ben a Csokonai Nemzeti Színház Debrecenben bemutatott rendezése előtt. Kiss Csaba otthonosan mozog a szűkebb terekben, ezúttal is a Kóti Árpád stúdiószínpad terében rakott fel mindent a színre. Középen egy ágy, mögötte ablak, lebendő függönnyel, balra kanapé kis asztalkával, a háttérben zongora, jobb oldalt Tourvelné és Cécile Volanges imáinak helye, mögötte pedig tükör és az öltözékek váltásához szükséges kellékek. A színészek többnyire végig a színpadon vannak, a játéktér fölött kereszt lóg, a nézőtér fölött Cécile nászi fátyla feszül. Folyamatosan emlékeztetve bennünket az eredeti irodalmi mű formájára, Kiss Csaba rendezésében kellékként és díszletelemként is kiemelkedő szerepet kapnak a levelek. Ahogy a filmes feldolgozások esetében, a színpadon is az a legfőbb kérdés, hogy Merteuil márkiné és Valmont vikomt szerepét sikerül-e megfelelően kiosztani, és nem pusztán azért, mert Close és Malkovich kettőse igencsak magasra tette a mércét, hanem azért is, mert az általuk megformált karakterek nem pusztán szakmailag felkészült, de karizmatikus színészeket kívánnak meg. A debreceni társulat előadásában Wessely Zsófia és Kiss Gergely Máté remek párosnak bizonyulnak: mindenkit manipuláló intrikusok, ugyanakkor maguk is sebzett cselszövők, akik között csak úgy izzik a levegő, és csak úgy árad belőlük a szexualitás. Mindkettőjükről gond nélkül elhisszük, hogy bárkit képesek a bűvkörükbe vonni, legyen szó a zárdából frissen szabadult Cécile Volanges-ról (Kiss Anna Gizella), az ifjú Danceny lovagról (Pálóczi Bence), a mélyen vallásos Tourvelné-ről (Horváth Julianna), de elhisszük azt is, hogy pár évvel korábban még Volange-né (Majzik Edit) sem tudott ellenállni a vikomt csábításának, pont úgy, ahogy most Merteuil márkiné elbűvölő személyiségének sem. A film-

Forman *Valmont* (1989) című alkotása, a tiniromán parafrázis *Kegyetlen játékok* (Roger Kumble, *Cruel Intentions*, 1999) címmel jelent meg. A történet 2003-ban a koreai filmeket is megihlette, ebből született az *Eltussolt botrány* (*Untold Scandal / Seukaendeul – Joseonnamnyeosangyeoljisa*) Je-yong Lee rendezésében. Taylor Hackford közreműködésével a kisképernyőt is meghódította, 2012-ben a kínaiak dolgozták fel *Vészdelmes viszonyok* címen (*Wi-heom-hangyan-gye*, 2012) HurJin-ho rendezésében. A legutóbb megjelent változat ismét egy középiskolásokról szóló tinisztori a most divatos sorozatok formájában *Dangerous Liaisons* (2022) címen Rachel Suissa átdolgozásában, 2025-ben a franciák azonban a *Merteuil* című sorozattal visszatértek a korhű kosztümökhöz.

¹³ A Magyar Színházi Társaság Színház nevű folyóiratának dráma mellékletében jelent meg 2007. júliusában *Vészdelmes viszonyok; társasjáték a szerelemmel* címen.

változatok előszeretettel összpontosítanak a márkiné és a vikomt párharcára, mindenki más jóformán csak sakkfigura a játszmáikban, Kiss Csaba átiratában azonban nagyobb szerepet kap Cécile, Danceny lovag és Volange-né is. Utóbbiban ezúttal két nőalak olvad össze: Cécile anyja és Valmont nagynénje, Madame de Rosemonde, aki ebben a változatban nem jelenik meg, sorai azonban visszaköszönnek Volange-né szavaiban, például amikor Tourvelnét inti óvatosságra, vagy kéri, utazzon el. A legnagyobb fejlődési ívet ezúttal kétségtelenül Cécile de Volange kapja, erre utal az előadás plakátján látható pillangó is. Cécile az ártatlan áldozatból eljut oda, hogy az előadás végkifejletében kardot ragad, és az először még hezitáló Danceny lovag helyett ő méri az első csapást megrontójára. A mellékszereplők árnyalása nagyobb feladatot ró az őket megformáló színészekre is, akik játékuikkal meg is hálálják mindezt. Kiss Csaba átiratában a márkiné is sokkal érzelmdúsabb és érzékibb, mint a Glenn Close által oly ridegre és minden gesztusában kiszámítottan formált figura, így nem hiányoznak a színpadi szövegből a márkiné azon szavai, melyekkel azt magyarázza Valmont-nak, miként is vált ilyenné. A Wessely Zsófia által megformált márkinét nem elsősorban a társasági elitben kivívott pozíciója, hanem a bosszúvágy, a játék élvezete, leginkább pedig a vikomt iránti nem múló szerelme motiválja, ennek megfelelően számára az ölében haldokló Valmont utolsó szavai, miszerint a férfi még soha senki mást nem szeretett életében úgy, mint Tourvelnét, jelenti a végső csapást. Abban a pillanatban annyi fájdalom mutatkozik meg Wessely Zsófia arckifejezésében, hogy megértjük, nála többet aligha veszített bárki is ebben az egyébként mindenki számára komoly csapást hozó játszmában. Vele ellentétben a Close által alakított márkiné szinte rezzenéstelen arccal fogadja a vikomt halálának hírért, miképp a színházban összegyűlt elit hangos füttyszavát és nemtetszésnyilvánítását is, és csak otthonában omlik össze, akkor sem pusztán a szerelme elvesztésétől, sokkal inkább a társasági életben kivívott pozíciójától való megfosztottságától.

Az előadás legemlékezetesebb kelléke az akkoriban a kor új találmányának számító velocipéd, a Valmont és Tourvelné közötti románc előmozdítója, ezzel nyugtázza le Valmont a visszafogott asszonyt, ennek segítségével érintik először egymás, ez csalja elő az első önfeledt nevetést a nőből, nem véletlen, hogy ezt veszi elő Tourvelné, amikor a férfi távollétében az emléket szeretné felidézni. A kellék nemcsak impozáns, de a szó legnemesebb értelmében gördíti át a szereplőket az egymáshoz közeledés nehézségén, és lop észrevétlenül is némi pajzanságot nehezen kibontakozó viszonyukba.

Fjodor Mihajlovics Dosztojevszkij *Ördögök*¹⁴ című regényét a *Bűn és bűnhődés* (az újabb fordításokban *Bűn és büntetés*), a *Félkegyelmű* (újabb fordításában az *Idióta*, melyet néhány éve szintén Kiss Gergely Máté főszereplésével láthatott a debreceni közönség Sardar Tagirovsky rendezésében), és a *Karamazov testvérek* mellett tartják remekműként számon az irodalomtörténészek, noha az említettek mellett az *Ördögök* jóval kevésbé ismert Magyarországon. Az 1872-ben napvilágot látott terjedelmes, sok szereplőt mozgató, kiváló drámai érzékkel vezetett cselekményű regény az 1860-as években eluralkodó politikai nihilizmus veszélyeire hívja fel a figyelmet, előrevetítve a későbbi, az egész orosz társadalmat átrendező fordulatot. Dosztojevszkij szembeállítja a nyugatról jövő ideákat és izmusokat saját népének kultúrájával, spiritualitásával és hitével, melyet a regényben leginkább Ivan Shtatov képvisel. Dosztojevszkij írását egy valós haláleset inspirálta, megerősítve benne, milyen károsak is tudnak lenni az általa komoly társadalom- és kultúraformáló erőnek tartott eszmék. Egy radikális politikai nézeteket valló egyetemista csoport által megölt évfolyamtársuk története sarkallta arra az író, hogy az ilyen ideák terjedésének veszélyeivel foglalkozó írásba kezdjen. Ezzel párhuzamosan dolgozott egy excentrikus arisztokrata által inspirált íráson, akivel a szibériai munkatáborban hozta össze a sors, és aki végül az öncélú gonoszság megtestesítőjében, Nikolaj Sztavroginban (Kiss Gergely Máté) öltött testet. A két külön úton induló írás az *Ördögök*ben forrott össze, még kegyetlenebbnek és sötétebbnek mutatva az itt ábrázolt világot, az emberi gonoszságról nem is beszélve. Noha az *Ördögök*nek is van filmváltozata, ráadásul nem kisebb rendező jegyzi, mint a lengyel újhullám világszerte méltán elismert alakja, Andrzej Wajda, az 1980-as évek végén készült, francia szereplőkkel forgatott tévéfilm jóformán feledésbe merült, és talán nem is véletlenül. A film pont azt a lényeges, Sztavrogin mindenre képes elvetemültségét megmutató részt hallgatja el, mely oly döbbszent csendet és elborzadást vált ki Dejan Projkovski macedón rendező debreceni előadásának nézőiből, és amely megmagyarázza többek közt azt, hogy a jóképű, külön nemes miért a sánta és félkegyelmű Marját (Berkó Boglárka kiváló alakítása) veszi feleségül. Sztavrogin Tyihon atyának (Dánielfy Zsolt) történő gyónása után teljesen más szemmel nézünk az előadást nyitó, később a színen többször feltűnő, piros ruhába öltöztetett kislányra (Bakos Villő), és megértjük milyen mélységes is tud lenni az emberben lakozó gonosz. Sztavrogin olyan bűnöket hordoz, melyek alól nincs feloldozás, de ezesetben elmarad a büntetés is, még reményvesztettebbé téve a darab, a benne többször is emlegetett Shakespeare-hez méltóan véres és halottakban bővelkedő végkifejletét. Projkovski rendezése az eredeti műhöz mértén nagyléptékű, sötét

¹⁴ A Dickens művéhez hasonlóan folytatásokban közölt regény ezzel a magyar címmel először Dancs Pál fordításában jelent meg hazánkban 1943-ban. Legújabb fordítása a Helikon kiadó gondozásában látott napvilágot 2022-ben Makai Imre magyarázatában, de ismert *Az ördögösök* címen is Szabó Endre fordításában (1909).

tónusú és végtelenül kegyetlen, ugyanakkor minden díszlet- és látványelemében (Valentin Svetozarev), jelmezeiben (Florina Belinda Vasilatos), zenei aláfestésében (Goran Trajkovski), koreográfiájában (Nagy Norbert) lenyűgöző, a népes szereplőgárdáról (Pál Hunor, Vranycz Artúr, Kiss Gergely Máté, Varga Klári, Kukovecz Ákos, Liber Ágoston, Komlód Márk, Pálóczi Bence, Sorbán Csaba, Csata Zsolt, Majzik Edit, Balázs-Bécsi Eszter, Szász Gabriella, Takács Dániel, Brezovszky Dániel György, Berkó Boglárka, Papp István, Kráncz Richárd, Danielfy Zsolt, Wessely Zsófia, Mercs János, Bakos Villő) nem is beszélve, akik közül nehéz és főleg igazságtalan lenne egy-két szereplőt kiemelni, mert ritka nagy koncentrációt és pontosságot igénylő, egymást erősítő összjátékot látunk a több mint húsz fős szereplőgárdától, nem beszélve a kisebb szerepekben is rendkívül erős egyéni megnyilvánulásokról. A Csokonai Nemzeti Színház Debrecen deszkáin látható *Ördögök* maga a totális színházi élmény, olyan léptékű előadás, mellyel leginkább nemzetközi fesztiválokon találkozunk az ember. Megkockáztatom, Silviu Purcărete *A tizes angyal* című operája óta nem kalauzolt bennünket így senki a lélek legsötétebb bugyraiban, és azóta sem hatott ilyen elementáris erővel a végtelenül letaglózó végkifejlet.

Sztavrogin alakját, Valmont vikomt figuráját, az előadást minden erejével egybetartani próbáló rendezőt a *Függöny fel!*-ben vagy *A bábjátékos* címszerepét is Kiss Gergely Máté ölti magára, aki az évek során a színház közönségének szeme láttára nőtte ki magát érett, sokoldalú színésszé. Kiss Gergely Máté mindig hatalmas energiákat képes megmozgatni a színpadon, de megtanulta azt is, hogyan és mikor kell jó arányérzékkel visszafognia a benne dúló erőket, és olyan finom érzékenységgel adagolni a szavakat és érzelmeket, ahogy azt például egy olyan mély fájdalmakat és titkokat hordozó, a környezetét és a nézőt is teljesen összezavaró karakter, mint a bábjátékos Finkelbaumja, megkíván.

A romániai zsidó származású, később Franciaországban ismert pantomimessé és bábjátékosá vált Gillés Ségál, *The Puppet Master of Łódź* (1984), magyarul *A bábjátékos* című darabja némileg kilóg a sorból, hiszen nincs filmes előképe, mégis egy filmfesztiválon találkoztam vele. Vetítésre várakozva olvastam, amint egy filmmel és színházzal foglalkozó szaklap cikkezett róla egy amerikai színházi bemutató kapcsán. A kritika egyből felkeltette az érdeklődésem, képzeletben át is futott a gondolataimban, hogy vajon mikor és kinek a rendezésében, illetve főszereplésével kerül majd vászonra a váratlan fordulatokat hozó történet, arra viszont a legmerészebb álmaimban sem gondoltam, hogy kerek húsz esztendővel azután, hogy először olvastam róla, a Csokonai Színházban lesz a darab magyarországi ősbemutatója. A 2025-ös bemutató a debreceni teátrum és a Maladype Színház együttműködésében, a „Holokauszt 80 emlékévé” tiszteletére készült, és az itt bemutatott változat nem kevésbé lebilincselő, mint ahogy az emlékeimben élt. Az 1950-ben játszódó kamaradarab egy valaha híres

bábmester története, akinek a holokauszt derékba törte a karrierjét, és nem sokkal az esküvőjük után elszakította tőle várandós feleségét. A táborból való szabadulása után Finkelbaum (Kiss Gergely Máté) a kettéosztott Berlinben él egy apartmanban bábjaival, a debreceni előadásban hangsúlyosan egy bábbal (Rut Nache López és Elise Paris Turco váltott szereposztásban). A báb segítségével meséli el Finkelbaum megismerkedésük, esküvőjük és a táborbeli végső elszakadásuk megindító történetét. Külön érdekessége az előadásnak, hogy az életnagyságú báb, itt egy élő táncos, így még inkább élővé válik a vele/általa megelevenített múlt. Az meg csak fokozza a hatást, hogy a váltott szereposztásban a bábót alakító Rut Nache López és Elise Paris Turco nagyon más karakter. López, mintha tényleg egy megelevenedett bunraku¹⁵ bábfigura lenne, míg Turco alakra és vonásaiban is nőiesebb alkat, ezáltal a két szereposztás legalább annyira különböző élményt nyújt, mint annak idején, amikor Markó Iván *Bolerójában* Ladányi Andrea és Bombicz Barbara váltották egymást a Vágy szerepében. Finkelbaum szállasadónője (Újhelyi Kinga) különböző módokon próbálja kimozdítani a bábmestert önkéntes száműzetéséből, először egy orosz, majd egy amerikai katonát (mindkettőt a több szerepben is feltűnő Mercs János alakítja) citál az ajtó elé. Finkelbaum nem hisz nekik, de nem is igazán érdekli, kik is ők valójában, hisz olyan kérdésekkel teszteli őket, melyekre maga sem tudja a választ. Az első ember, aki felkelti Finkelbaum érdeklődését, a volt fogolytársa, Schwarzkopf (szintén Mercs János). A sorstársa megjelenése olyan húrokat kezd pengetni nála, mely végül felfedi Finkelbaum szörnyű titkát, de ez csak az első meglepő fordulat, a végkifejlet aztán végképp hatalmas kérdőjelet rajzol mögé, hogy ki is valójában, és hol is van Finkelbaum. Az előadás különlegessége, hogy rendre a háború előtti és közvetlenül utána következő időszak slágerei csendülnek fel különböző nyelveken Újhelyi Kinga és Mercs János tolmácsolásában, egyszerre idézve a *Kabaré* című zenés darab hangulatát, illetve a benne ábrázolt időszakot, és azt, ahogy az átélt szörnyűségek után ismét visszatér az élet a normál kerékvágásba, csak Finkelbaum élete rejt olyan titkokat, melyek örökre fogva tartják, ahogy a végén a rátekeredő vörös fonal is, mint a sors fonálának vagy akár a vérköteléknek a szimbóluma. Az 1982-ben napvilágot látott történet dramaturgiája azért is érdekes, mert olyan fordulatokkal dolgozik, melyek előrevetítik a 90-es években oly népszerű, Thomas Elsaesser által „elmejátékfilmeknek” nevezett filmes irányzatot, középpontban a vagy valamilyen mentális betegség vagy trauma miatt megbízhatatlan narrátorral, de arra is számos példa akad, hogy a narrátor nagyon is tudatosan vezeti meg a közönséget. *A bábjátékos* tipikusan az az előadás, amit érdemes legalább kétszer megnézni, hiszen a zavarba ejtő lelep-

¹⁵ A bunraku kifejezést a japán bábművészet egyik irányzatára és magára a bábfigurára is használják. A bunraku bábok egy-másfél métereseek, fából faragják ki, és textiltől készült ruhákba öltöztetik őket. Egy-egy bábót rendszerint több ember mozgat, a fő bábos a báb arckifejezésének változásáért felel.

lezés és a még inkább elbizonytalanító végkifejlet új megvilágításba helyez minden addig látottat, ha pedig valaki rászánja magát erre, akkor érdemes mindkét szereposztásban megnézni, hogy kiderüljön, a két táncosnő eltérő karaktere mennyire más hatást kelt ugyanazon előadásban.

Az említésre méltó előadások és alkotói teljesítmények listája messze nem teljes, ezen írás szándékoltan csak azt vállalta magára, hogy megmutassa, a filmek ismeretében vagy éppen annak hiányában is megéri bizalmat szavazni az említett előadásoknak. Érdemes továbbá a felszínes benyomások után alaposabban megvizsgálni, mitől működnek vagy éppen nem működnek egyes elemek a színpadon, illetve inkább azt kutatni, hogy az itteni előadásokat jegyző rendezők milyen rétegekkel gazdagították a már ismert alapanyagokat, és miként formálják a maguk képére az itteni színészek a nagyvászonról vagy kisképernyőről ismert karaktereket.